
NOTES

Eratòstenes, *Catasterismes* II. Anotació crítica*

Jordi Pàmias i Massana

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana

08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: 23/12/1998

Resum

L'autor proposa de mantenir el *textus receptus* i d'acceptar la lectura dels manuscrits *πόλος* (Eratosth. *Cat.* II). Les correccions dels editors són innecessàries.

Abstract

The author proposes to respect the *textus receptus* and to accept de *lectio* of the manuscripts *πόλος* (Eratosth. *Cat.* II). The corrections of the editors are not necessary.

A les acaballes del capítol II (dedicat a l'Óssa Menor) de l'opuscle eratóstènic intitulat *Catasterismes*, llegim una indicació de caràcter astronòmic sobre l'estrella polar. L'autor, després de fer un inventari de les estrelles que dibuixen la constel·lació, afegeix:

ὑπὸ δὲ τὸν ἕτερον τῶν ἡγουμένων κατώτερός ἐστιν ἄλλος ἀστήρ, ὃς καλεῖται Πόλος, περὶ ὃν δοκεῖ ὄλος ὁ πόλος στρέφεσθαι.

ὑπὸ — ἡγουμένων] post ἡγουμένων uerba ἐν τοῖς προτέροις τῆς οὔρας addenda ex HYG., seu ὑπὸ — ἡγουμένων omnino reiciendum censet Pétau | κατώτερος om. S | ὃν ELS: οὗ OM | ὄλος om. OM | πόλος codd.: κόσμος Robert Olivieri: κύκλος vel κόσμος legendum censet Westermann: τὸ ὄλον omissio ὁ πόλος Koppiers | πόλου in mg. ELO

Deixem ara de banda l'estrella a què hom es refereix aquí¹, i dirigim l'atenció sobre els darrers mots del capítol. El text transmès pels manuscrits —l'*Edimburgensis*

* Aquest article ha estat realitzat gràcies a la beca del Comissionat per a Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya FI/96-2.624 per al treball de recerca «Pseudo-Eratòstenes, *Catasterismes*: Estudi de la tradició textual, edició, comentari i traducció» (integrat en el projecte d'investigació «Els mitògrafs grecs. Edició comentada» (DGICYT PB96-1221), dirigit per Francesc Josep Cuartero Iborra).

1. Una qüestió que, per si sola, ha engendrat tot un debat: Ernst Maass (*Analecta Eratosthenica* (Berlín, 1883), p. 8-13) situa l'estrella polar, segons la descripció eratóstènica, a αUMi, i conclou

Adv. 18.7.15 (E), el *Laurentianus Med.* 37 (L), l'*Oxonienis Barocc.* 119 (O), el *Matritensis* 86 (M) i el *Vindobonensis* 341 Nessel (S)— és força unànime: περὶ ὄν [οὗ OM] δοκεῖ ὄλος [ὄλος om. OM] ὁ πόλος στρέφεσθαι. Ara bé: editors i exegetes de l'obra han assajat de guarir —amb solucions diverses— un lloc que cregueren corrupte. Koppiers restitueix περὶ ὄν δοκεῖ τὸ ὄλον στρέφεσθαι —una esmena que és deutora dels *loci paralleli* d'Higí (*per quem locum ipse mundus existimatur uersari*, III 1, 15, ed. Viré), i dels *Sch. Germ. BP* (*circum quod putatur totus orbis uerti*, 60, 3, ed. Breysig)². Westermann, al seu torn, requereix el testimoni dels *Sch. Germ. S* (*in quo a quibusdam putatur totus orbis circumuerti*, 115, 13, ed. Breysig), i suggereix de canviar πόλος per κύκλος o per κόσμος, però no gosa esmenar el *textus receptus*³. La proposta, en canvi, és assumida per Robert i per Olivieri, els quals, en les seves respectives edicions crítiques, corregeixen πόλος per κόσμος.

El terme πόλος, que pròpiament es refereix a l'eix al voltant del qual alguna cosa gira⁴, té un joc d'accepcions diverses de caràcter tècnic que es desprenen d'aquest significat primari⁵: l'extrem de la projecció virtual de l'eix terrestre (testimoniat per primer cop per Anaxàgoras, *FVS* 59 A 1 9); l'eix terrestre mateix (Pl. *Ti* 40 b); l'estrella polar (accepció recollida al mateix *Cat.* II); rellotge de sol, en què l'ombra és projectada pel gnòmon; el gnòmon mateix (Hdt. II 109); el centre de l'era (X. *Oec.* XVIII 8), o d'un terreny de cultiu. A partir del segle v pot indicar, a més, la volta celest, l'esfera estrellada (A. *Pr.* 429; E. *Or.* 1685: ἄστρον πόλον; Ar. *Av.* 179)⁶. I no serà només, com sembla insinuar Dicks⁷, un ús lingüístic privatiu dels poetes: en època hel·lenística, i sobretot entre els estoics⁸, πόλος és tot el que és visible en el cel, i les estrelles fixes que giren entorn del pol. Hi

---

que, per tal com l'estrella més propera al pol no era aquesta fins el 400 dC, el *locus* en qüestió no pot remuntar, en cap cas, al temps d'Eratòstenes. J. Böhme («Ueber Eratosthenes' Katasterismen», *RhM* 42 (1887), ps. 286-301) arruïna els arguments de Maass, i defensa que la localització dels *Catasterismes* coincideix amb la descripció que Eudox fa del πόλος, i per tant que ens les havem amb una notícia prehiparquea. Les conclusions de Böhme són compartides per A. Rehm (*Mythographische Untersuchungen über griechische Sternsagen* (Munic, 1896), p. 5-6).

2. Vegeu J.C. SCHAUBACH, *Notae ad Eratosthenis Catasterismos* (p. 74), dins *Eratosthenis Catasterismi cum interpretatione latina et commentario*, curavit Io. Conrad. Schaubach (Göttingen, 1795).
3. *Μυθόγραφοι. Scriptores poeticae historiae graeci*, ed. Antonius Westermann (Brunswig, 1843), p. 241, *app. crit.*
4. Vegeu H. FRISK, *Griechisches Etymologisches Wörterbuch* (Heidelberg, 1970), s.v. πέλομαι.
5. M. HOFINGER, *Études sur le vocabulaire du grec archaïque* (Leiden, 1981), p. 62. Vegeu també P. CHANTRAINE, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, (Paris, 1983-84), s.v. πέλομαι.
6. L'escolí d'Aristòfanes, *ad loc.*, diu: ὀρνίθων πόλος: ἐξῆς δὲ ἐτυμολογεῖ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ πολεῖσθαι. πόλον γὰρ οἱ παλαιοὶ οὐχ ὡς οἱ νεώτεροι σημεῖόν τι καὶ πέρας ἄξονος, ἀλλὰ τὸ περιέχον ἅπαν —on deu referir-se, amb l'expressió οἱ νεώτεροι, al significat especialitzat que el terme πόλος ha adquirit per al llenguatge científic: l'extrem de la projecció de l'eix terrestre (p. ex. per a Cleomedes, *Meteora*, I 3, 47, ed. Todd). Ara bé, per a Vetii Valent, πόλος equival a l'hemisferi celest (κατὰ τὸν νότιον πόλον; ἔσω τοῦ βορείου πόλου, *Anthologiae*, I 2, 76); per a l'escoliaista de Píndar, és, inequívocament, l'ἔναστρος σφαῖρα (*Sch. in O.* I 10 e, ed. Drachmann). I per a Pausànias és l'esfera celest que ha de suportar Atlas (VI 19, 8) o Fortuna (IV 30, 6).
7. D.R. DICKS, *Early Greek Astronomy to Aristotle* (Ithaca, Nova York, 1970), p. 165.
8. Cf. HULTSCH, *RE* VI.1 (1907), s.v. *Eudoxos*, cols. 942-943.

hagué, doncs, tractadistes οἱ περὶ τοῦ πόλου συντάξαντες, com Eudox o Arat, que s'aplicaren en l'estudi dels φαινόμενα. I podem suposar que, igualment, l'obra que ens ocupa —si és que Eratòstenes n'és l'autor— s'arreglerava en la tradició de tractats que parlen del πόλος. Diu, en efecte, l'escoliasta del Περὶ γενέσεως de Basili (Eudox, F 3b, ed. Lasserre; cf. J. A. Cramer, *An. Ox.* III 413):

Οἱ περὶ Εὐδόξου καὶ Ἰππαρχοῦ καὶ Διόδωρου τὸν Ἀλεξανδρέα μαθηματικοὶ πόλου σύνταξιν ἐπραγματεύσαντο καὶ Λάσος, οὐχ ὁ Ἐρμιονεύς, ἀλλ' ἕτερος, καὶ Ἐρατοσθένης ὁ γραμματικὸς καὶ Μέτων ὁ γεωμέτρης⁹.

La *lectio* πόλος que transmeten unànimement els còdexs és, doncs, al nostre entendre, del tot irreprotxable, i res no justifica el *pruritus corrigendi* que suscità entre els editors del segle passat. I és més: si acceptem el testimoniatge del *textus receptus*, i postulem que πόλος és la llició de l'arquetip comú de què depenen els manuscrits E, L, O, M i S, expliquem —i només l'expliquem en aquest cas— l'haplografia que cometé, per culpa d'una mala lectura, el copista de la font comuna dels còdexs O i M: [ὄλος om.] ὁ πόλος.

9. També l'acròstic que encapçala l'anomenada *Ars Eudoxi* fa esment d'una πόλου σύνταξις (Eudox, F 137 Lasserre). Eratòstenes és, encara, inclòs en una llista d'autors Οἱ περὶ τοῦ πόλου συντάξαντες transmesa pel còdex *Vat. graec.* 381, fol. 163b (publicada per Ernst MAASS, «Das vaticanische Verzeichniss der Aratcommentatoren», *Hermes* 16 (1881), p. 388).